

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

Kontextusok az *Élet és Literatura* szerkesztői önértelmezéseihez

Szemere Pál *Élet és Literatura* (1829-től *Muzárium*) című folyóiratának¹ koncepciójáról a következő észrevételeket tette a szakirodalom. Fenyő István „Szemere különc, szeszélyes, teljességgel rendszertelen szerkesztésmódjára” hívta fel a figyelmet, mely abban nyilvánult meg, hogy „az egyes közlemények címek és tárgyköri megjelölések hiányában egymásba olvadtak”.² Ugyanő a következő intenciót tulajdonította a vállalkozásnak: „Az olvasó tanuljon meg önállóan gondolkodni, ítélni, választani, minősíteni, szokja meg a kritika atmoszféráját”.³ E rendhagyó szerkesztési módot és a szerkesztőség céljait Zákány Tóth Péter a következőképp hozta összefüggésbe egymással:

Szemere [. . .] arra törekszik, hogy a recenzió újonnan bevezetendő változatát immáron olvasó és kritikus közös diskurzusának a részeként hozza létre; [a] befogadó, a folyóirat szerkesztési elveinek megfelelően, nem csupán a tematikus megkülönböztetés alapján (valóság és fikció) fogja megérteni a folyóirat szövegeit (lásd preformált olvasó), vagyis nemcsak úgy fog olvasni, ahogyan azt tőle elvárják, de, mivel a lap peritextusai továbbra sem világosak a számára, úgy fogja érezni, hogy az ő

¹ A birtokos szerkezet indoklásra szorul: a szerkesztésben eleinte Kölcsey Ferenc is részt vett (KÖLCSEY Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I: 1808–1823*, s. a. r. GYAPAY László, Bp., Universitas, 2003 [Kölcsey Ferenc Minden Munkái], 539.), s az előfizetési felhívást (Dunamelléki Refomátus Egyházkerület Ráday Levéltára [LR], Szemeretár, IX. köt. V.) is közösen jegyezték, azonban 1829-től megszűnt ez a fajta együttműködés (KÖLCSEY, *i. m.*, 252–255.), és éppen a folyóiratban megjelent Kölcsey-szövegek utólagos megszerkesztettsége mutatja, hogy Szemeréé volt a végső szó a vállalkozásban. Egy helyen ezt ki is nyilatkoztatja Szemere: „Az *Élet* ’s *Literatura*’ szerkesztetése részenként és egészben csaknem egyedül enyém és tulajdon magamé.” *Élet és Literatura* (ÉLit), 1827, 398.

² FENYŐ István, *Az Élet és Literatura = Irányok: Romantika, népiesség, pozitívizmus*, írta és összeáll. FENYŐ István, NÉMETH G. Béla, SÓTÉR István, Bp., Szépirodalmi, 1981 (A magyar kritika évszázadai), 131.

³ *Uo.*, 130.

hermeneutikai tevékenységének a közbenjárása nélkül a szövegek helyes megértésére sincs mód.⁴

Mester Béla hasonló módon konstataálta a peri- és paratextusok bizonytalanságát – általában nincs feltüntetve a közlemények címe és szerzője, nem található tartalomjegyzék s számos megjegyzés, lábjegyzet tagolja a bizonytalan határu szövegeket –, s hasonló következtetést vont le a folyóirat koncepciójáról:

A szerkesztő igen sokat bíz az olvasóra. Valószínűleg úgy gondolta, hogy lapjával létrehozott egy sajátos, kizárólag egymásra reflektáló nyomtatott szavakból álló kommunikatív teret, amelynek az olvasót a középpontjába helyezve, mintegy belevonva, belekényszerítve az általa konstruált nyelvi univerzum őáltala inspirált, majd moderált vitáiba, ezzel egy sorba helyezte, egy rangra emelte a szerzőkkel.⁵

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy visszakeressem az *Élet és Literatúra* azon szövegeinek egykorú kontextusait, amelyek – közvetlenül vagy közvetve – a redaktori alapelvek megfogalmazásainak tekinthetők, s hogy e kontextusban értelmezem újra Szemere Pál szövegkezelő eljárásait.

A törölt előszó

Többen utaltak rá, hogy az *Élet és Literatúra* saájtsága a szerkesztői álláspont közvetlen megjelenítésének csaknem teljes hiánya, illetve a szerkesztési elvek kifejtésének elmaradása. Az öt kötetben egyetlen olyan rövidke közlemény található, amely ekként olvastatja magát:

Az 'Élet' és 'Literatúra' Redactiója nem tartá ártalmasnak, némellykor olly dolgozásoknak is adni helyet, mellyek, Egészben vagy Részenként hibás, a' vagy nem elég tisztán kifejtett, principiumokon épültek; azon esetben, tudniillik, ha az illyeneknek megczáfolása 's tisztább kifejtése által a' felvett czél' előhaladása segítettik.⁶

Ezen kívül csupán a folyóirat első kötetének élén szereplő mottó tekinthető direkt önreflexív megnyilatkozásnak:

⁴ ZÁKÁNY TÓTH Péter, *1826: Elkülönülő irodalmunk kezdetei: Megjelenik az Élet és Literatúra = A magyar irodalom történetei: 1800-tól 1919-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 160.

⁵ MESTER Béla, *Szemere Pál Élet és Literatúrája = A romantika terei: Az irodalom, a művészetek és a tudományok intézményei a romantika korában*, szerk. GURKA Dezső, Bp., Gondolat, 2009, 47.

⁶ *Élet és Literatúra*, 1827, 252.

A' gondolkozó fej ítéletet hoz a' resultátumokról a' principiumokra és viszont; 's az ilyenekre nézve Montesquieunek tanácsát követnünk illik: *nem mondani el mindent; 's a' mit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az Olvasó gondolkodásra ébresztessék.*⁷

A két egymondatos szerkesztői iránymutatás vizsgálatánál elsőként azt kell tekintetbe venni, hogy ezek eredetileg egy hosszabb, kéziratban maradt szöveg részei voltak – az előbbi a fent idézethez képest némileg eltérő formában. Egy olyan, a Szemeretárban fennmaradt szövegről van szó, melyet az *Élet és Literatura* 1826-os kötetének cenzori bejegyzéssel ellátott címlapterve előz meg, s így megalapozottnak tartom Gyapay László véleményét: a folyóirat „tisztázott, cenzúrázott címlapjával és bevezetőjével”⁸ van dolgunk, amely azonban mégsem ebben a formában került nyomtatásra. A pszeudoelőszó a következő:

Mind az, a' mi, ha magában nem is, de legalább következeiseiben, jó és hasznos lehet, megérdemli a' közöltetést; 's a' szabadon lebegő léleknek sajátosságai, minden egyéb tekinteten kívül, csak az által is kedvesek, mivel nem a' mindennapinak színét viselik.

Észrevételek és Érzemények kisebb vagy nagyobb kiterjedésben, az *Élet* és *Tudomány* és *Szép Literatura* köréből, mint valamely naplókönyvben öszveírva, teszik ezen gyűjteménynek tárgyait.

Emlékezetbe hozatnak itt régibb Iroink is; 's töredékeik korunkbeli dolgozások mellett tűnven fel, alkalmat nyujtanak Olvasoinknak, hogy a' Régibb és Újabb közt hasonlítást tegyenek; 's Literaturánk haladását 's akadályait, nyereségét 's fogyatkozásait a' vegyesen adott Jobb és Rutabb közt nyomozhassák.

A' gondolkozó fej ítéletet hoz a' resultátumokról a' principiumokra és viszont; 's az ilyenekre nézve Montesquieunek tanácsát követnünk illik: *nem mondani el mindent; 's a' mit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az Olvasó gondolkodásra ébresztessék.*⁹

Ezt a nem éppen terjedelmes szöveget redukálta tehát Szemere mintegy a felére, s közölte némely változtatással két részletben, folyóiratának két kötetében. A megkurtítás gesztusa magából a szövegből magyarázható: jelzi, hogy a szerkesztőség nem kíván

⁷ *ÉLit*, 1826, 3.

⁸ KÖLCSEY, *i. m.*, 242.

⁹ *RL*, Szemeretár, 9. köt., V., 19–22.

„mindent elmondani”, sem az olvasót befolyásolni szabad ítéletében, ezért – mel-
lőzve a hagyományos beköszöntő előszót – minél rövidebb és áttételesebb módon
nyilatkozik saját folyóiratáról is.

A kimaradt szövegrészben a legfontosabb koncepcióelemnek a periodika „nap-
lőkönyvhöz” történő hasonlítását tekintem. Az előszótövrre röviden kitérő Zákány
Tóth Péter ebben a folyóiratként avagy „folytatásos könyvként” való olvasás dichotó-
miájának felvillantását látja.¹⁰ Figyelmet érdemel ugyanakkor, hogy a létrehozni
kívánt könyv *napló*. A napló hagyományos értelemben a napok sorozatában létrejövő,
az időnek és esetlegességnek kiszolgáltatott műfaj.¹¹ Itt azonban egyértelműen más
jelentésében szerepel, hiszen az előszótövr kimondja: a közlés előfeltétele, hogy a szö-
vegek „nem a’ mindennapinak színét” viseljék. Ez a naplókönyv vagy „gyűjtemény”
tehát éppen a szokványos napló inverzét kívánja megalkotni: míg az a mindennapit
emeli az esemény rangjára,¹² addig az *Élet és Literaturá* azt kívánja dokumentálni,
ami a napok folyamán felszínre kerül, s egyben felülemelkedik a napon. Eszerint a
vállalkozás belülről és egyben kívülről is tekint önmagára, miközben az egyediben
minduntalan az általánost keresi. A naplójelleg továbbá igen jól összeegyeztethető a
folyóirat deklarált céljával, az olvasó gondolkodásra serkentésével, hiszen egy napló
nem hozhat létre narratívát,¹³ vagyis a műfaj kizárja azt a visszatekintő beszédmódot
és szemléletet, amelyben a gyűjteménybe „öszvéirt” szövegek megtalálhatnák végső
helyüket s amelyben – a következmények tudatában – kijelölődhetne igazságtartalmuk
foka avagy esztétikai értékük. A napló jelen idejű közegében mozogva az olvasónak is
meg kell hoznia a maga értékítéleteit, döntenie kell „a’ vegyesen adott Jobb és Rutabb
közt”. Ezzel pedig az olvasó társszerzővé válik, saját naplójává válik a kiadvány, s
előtte áll a lehetőség, hogy abból megalkossa saját (élet)történetét.

Az egykorú kontextust vizsgálva először azt kell rögzíteni, hogy a szöveg utolsó,
az *Élet és Literaturá* élére mottóként került mondata Kölcsey Ferenc *Jegyzetek a’ Kri-
tikáról és Poesisről* című tanulmányának első bekezdéséből származik.¹⁴ Ez az értekezés
megjelent ugyan az *Élet és Literaturá/Muzárium* 1829/IV. kötetében, de az említett

¹⁰ ZÁKÁNY TÓTH, *i. m.*, 156.

¹¹ Vö. HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Gyulay Lajos naplókönyvei = GYULAY Lajos, Lotty! – Fanny! (1867. január 21. – 1867. március 3.)*, s. a. r. LABÁDI Gergely, Szeged, SZTE Klasszikus Magyar Irodalom Tanszéke, 2008, 15.

¹² „das Alltägliche, das gerade in der trivialen Form seine Macht entfaltet, im Tagebuch »zum Ereignis« wird. [...] Das Tagebuch gibt dem Alltäglichen eine Bedeutung, die ihm von den anderen Gattungen, in denen wir die Summe eines Lebens aufzusuchen gewohnt sind, so nicht zugestanden wird.” ARNO DUSINI, *Tagebuch: Möglichkeiten einer Gattung*, München, Wilhelm Fink, 2005, 104.

¹³ HÁSZ-FEHÉR, *i. m.*, 15.

¹⁴ Vö. KÖLCSEY, *i. m.*, 242.

bekezdés nélkül, melyben az értekező önnön beszédpozíciójának tisztázásával foglalkozik. Ebből a – valószínűleg Szemere által¹⁵ – törölt bekezdésből most azt a két mondatot idézem, amelyek közvetlenül megelőzik a már kétszer is citált *Élet és Litteratúra*-mottót:

Semmit sem kerülok inkább, mint azt: nehogy másokat tanítatni láttassam; 's mindenütt csak saját szűk olvasásomnak 's gondolkozásomnak resultatumait szeretem a' közönségnek bemutatni. Innen van, hogy írásomban hézakok vagynak; 's principiumim nincsenek iskolai szorossággal kifejtetve.¹⁶

A mottó ezen eredeti szövegkörnyezetében tehát a „gondolkozó fej” által a princípiumok és rezultátumok (alapelvek és következtetések) között végzett kétirányú és folyamatos mozgás – az alapelveknek a leszűrt következtetések segítségével történő felülbírlata és viszont – szembeállítódik az egyirányú tanítással, illetőleg a princípiumok iskolai szorosságú kifejtésével. A szembeállítás közvetlen kontextusául viszont egy újabb Kölcsey-szöveg adódik, Johann Jakob Engel *Fragmente über Handlung, Gespräch und Erzählung* című művének fordítása. Az eredeti terv szerint szintén szerepelt volna az *Élet és Litteratúrában*,¹⁷ s feltehető, hogy szoros összefüggésben áll annak koncepciójával,¹⁸ sőt esetleg elméleti bevezetőnek szánták a szerkesztők.¹⁹ E tanulmányból leginkább a „philosophi önbeszéllgetés” műfajának definíciója kapcsán lértak vonhatók ide:

Az értekezésben, mellyben csak a' végresultatumok a' vizsgálódás' történetéből vett legszükségesebb dolgokkal adatnak elő, az épület áll már csaknem tellyesen elvégezve előttünk, nem pedig a' hozzávaló első készületek a' követő változásokkal 's azoknak okaival együtt, nem a' még fel nem dolgozott materiáléknak eligazítása, nem a' szerszámokkal való bánás, 's nem az épület öszverakásának 's alkotásának egész módja. Mind ezek pedig többé vagy kevesebbé szemünk elébe terjesztetnek abban, a' mit én philosophi önbeszéllgetésnek hívok. Az író úgy teszen,

¹⁵ Vö. *uo.*, 254.

¹⁶ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = *uo.*, 31.

¹⁷ Szemere először azt vetette fel, hogy Kölcsey szöje be a „Handlung és Gespräch Értekezést” Körner *Zrinyjének* recenziójába (Szemere – Kölcseyhez, 1823, márc. 26 = KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés II: 1820–1831*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2007 [Kölcsey Ferenc Minden Munkái], 44.), majd a tanulmányt „a' dialogizálás teoriájára nézve” szeretne volna recenzeáltatni vele. (Szemere – Kölcseyhez, 1823. jún. 30. = *uo.*, 77.)

¹⁸ ZÁKÁNY TÓTH, *i. m.*, 162.

¹⁹ Gyapay László felvetése: KÖLCSEY, *Irodalmi kritikák. . . , i. m.*, 435.

mintha nem volnának hallgatóji, 's magában még nem határozta volna meg, mit akar előadni; mintegy bezárkodik szobája falai közé, 's elkezd hangosan gondolkodni, az alatt míg mi olvasók ajtajánál észrevétlenül leselkedünk.²⁰

Engel a következő bekezdésben megadja, honnan meríti a kétféle előadásmód közti megkülönböztetés ötletét. A „vizsgálódás' szellemét” felébresztő tudományközvetítést Francis Bacon kertészeti hasonlatát felhasználva egy növény olyasfajta átültetésével veti össze, amikor „az egész plántát gyökerével 's a' rajta függő maradéköfölddel együtt” teszik át az új talajba. Ugyanígy plántálja az író „a' valót az olvasó' lelkébe”, hogy az olvasó azt magában „ápolja”, s így az „ismeretnek legszebb gyümölcseit várhatja tőle”. Ezzel szemben a „végresultatumok” pusztá közlése olyan, mint „a' levágott, gyümölcstelen törzsök” átnyújtása.²¹

Engel ide fűzött, ám Kölcsey fordításából kimaradt lábjegyzete²² világossá teszi, hogy nemcsak egy hasonlatot kölcsönzött Bacontól, hanem a vázolt tudományközvetítési modelleket is lényegében az ő *De dignitate et augmentis scientiarum* című munkája nyomán dolgozta ki. Mintája a tanító és beavató módszer (methodus magistralis – methodus initiative) ellentétét kifejtő rész:

Meghatározom a módszerek első különbségét, eszerint vagy tanító, vagy beavató módszerről beszélünk. A »beavató« szót ne úgy értsük, mintha csak a tudományok alapjait adná át, hanem úgy, hogy teljes rendszerüket közvetíti. Ellenkezőleg, azért nevezem beavató módszernek (a vallási szertartásoktól kölcsönözve a kifejezést), mert újra felnyitja és leleplezi a tudományok misztériumát. A tanító módszer oktat; a beavató közöl: a tanító módszer megköveteli, hogy higgyenek abban, amit mond; a beavató a mondottak felülvizsgálatára buzdít: az előbbi a tudományokat a tömegnek tanítja, az utóbbi mintha a tudományok fiainak adná át; az egyik végcélja a ismeretek felhasználása abban a formában, ahogyan most ismerjük őket, a másiké a tudomány szakadatlan és további előmenetele.²³

²⁰ KÖLCSEY Ferenc, [*Engel esztétikai töredékei*] = KÖLCSEY, *Irodalmi kritikák. . . , i. m.*, 79.

²¹ *Uo.*, 79–80.

²² Johann Jakob ENGEL, *Fragmente über Handlung, Gespräch und Erzählung* = Johann Jakob ENGEL, *Schriften, Bd. 4., Reden, Aesthetische Versuche*, Frankfurt, Leipzig, 1803, 137.

²³ „Constituatur igitur prima differentia methodi, ut sit aut magistralis, aut initiativa. Neque vero verbum initiativae ita intelligimus, quasi haec initia scientiarum tantum traderet, illa doctrinam integram: verum contra (vocabulum a sacris mutuantes) eam dicimus methodum initiativam, quae ipsa scientiarum mysteria recludat, et denudet. Magistralis siquidem docet; initiativa intimat: magistralis poscit, ut fides habeatur iis, quae dicuntur; initiativa vero potius ut examen subeant: altera scientias discentium vulgo; altera tanquam filiis

Bacon beavató módszerében nem nehéz felismerni az *Élet és Literatura* koncepciójának előképét. Közös bennük egyrészt az oktatás ellentétéként értett „közlés” követelménye: ezt Bacon az „intimo” igével fejezi ki, amely szó szerint ’valaminek a belsejébe helyezést’ jelent. Ugyanígy kívánják a folyóirat szerkesztői az olvasót behelyezni a felkínált szövegek közé, s elérni, hogy intim-közvetlen viszonyra lépjen velük. E közvetlen, külső befolyástól mentes kapcsolódás mindkét elgondolás szerint magában hordja a mondottak felülvizsgálatának igényét („alkalmat nyújt” a „hasonlításra” és „nyomozásra”), és továbbgondolásuk lehetőségét – legalábbis a beavatásra alkalmas „gondolkozó fej” (Baconnál: a „tudomány fiai”) számára. A beavató módszert az *Élet és Literatura* koncepciójának eszmetörténeti háttérébe helyezve jól összeegyeztethetővé válik a szakirodalomban említett „rendszeretlen szerkesztésmód” és a gondolkodásra ébresztés kívánalma, amelyet a mottó Montesquieu-től eredeztet. Ha ugyanis rendszertelenségen nem a rendetlenséget és véletlenszerűséget értjük, hanem a lekerekítés, lezárás gesztusának hiányát, akkor a dogmatikus mindent elmondással szemben ez az eljárás az olvasó gondolkodásra serkentésének adekvát metódusa. Ezt erősíti Kölcsey Montesquieu-utalásának feltételezhető forrása is – Voltaire Montesquieu-portréja –, amely a francia író metódusát jellemezve szintén a „tanítás” és a „gondolkodásra ösztönzés” kettősségéből indul ki, „nagy érdemet” tulajdonítva az utóbbinak.²⁴

A baconi tudománytan mellett ugyanakkor – szintén Kölcsey Engel-fordítását tekintve összekötő kapocsnak – az *Élet és Literatura* alapvetésének előzményeihez sorolható a szókratészi dialogikus módszertan is:

Ezen helyben való kifejtetégre, mely az újabbak’ beszélgetéseiben igen ritkán találkozok, mivel ezek többnyire mindég dogmatikusok, kiknek bizonyos megállapított systemájok van; ezen kifejtetégre mondom egy karakter sincs alkalmas, mint a’ Sokratesé, a’ ki [. . .] mindég új meghatározó elveket ohajtott, mindég kételkedett, mindég vizsgálódott.²⁵

scientiarum tradit; denique altera pro fine habet scientiarum (quales jam sunt) usum; altera earundem continuationem et ulteriorem progressum.” (BACON, *De augmentis. . .*, VI. 2. = Francis BACON, *The Works of Francis Bacon, Baron of Verulam, Viscount St. Alban, and Lord High Chancellor of England, Vol. VII, Opera Philosophica*, London, 1819, 291.) (A latin szövegek fordításában Balogh Piroska, a franciáéban Lipták-Pikó Judit volt segítségemre, a többi idegen nyelvű idézetet saját fordításomban közlöm. – F. G.)

²⁴ „mais, s’il n’instruit pas toujours son lecteur, il le fait toujours penser; et c’est là un très-grand mérite”. (VOLTAIRE, *Catalogue de la plupart des écrivains français qui ont paru dans le siècle de Louis XIV pour servir à l’histoire littéraire de ce temps* = VOLTAIRE, *Du siècle de Louis XIV*, éditeur Ernest FLAMMARION, Paris, 1934, II. 304.

²⁵ KÖLCSEY Ferenc, [*Engel esztétikai töredékei*] = KÖLCSEY, *Irodalmi kritikák. . . , i. m.*, 81. Az e kontextust szintén relevánsnak tekintő Zákány Tóth Péter arra tett kísérletet, hogy Plátón

Ez a hagyomány azonban nem csupán Engel révén integrálható a kontextusba (mint a „philosophi önbeszélgetés” őstípusa), hanem Bacon művében is hivatkozási alap a mérsékelt vagy ironikus szkepszis, lényegében a beavató módszer mintájaként.²⁶

Közzetett önreflexió

Az említetteken kívül az *Élet és Literatura* tartalmaz még egy olyan szöveget, amely szerkesztői önreflexiónak tekinthető, bár nem a szerkesztőség jegyzi. A *Muzárium* 1829/III. kötetében megjelent *Írásbeli előadás* című, rövid szakaszokra osztott elmélkedés-gyűjteményre utalok, s annak is Kis János superintendens neve alatt közölt első nyolc pontjára. Ez a szöveg – a folyóirat gyakorlatába illeszkedően – újraközlés, a *Tudományos Gyűjteményben* jelent meg 1819-ben *Jegyzések az egyes gondolatokban, és Aforizmokban írásról* címmel. Az átvétel azonban nem teljesen hű; a VII. pont alatti részt a szerkesztő jórészt törölte és helyére saját szövegét szúrta be:

Lakomáját az Élet és Literatura „implicit prefációjaként” olvassa. (ZÁKÁNY TÓTH, i. m., 162–164.)

²⁶ „Non igitur absque magna, et evidenti causa evenit, ut complures ex philosophie (aliqui autem eorum maxime insignes) Academici fuerint et sceptici, qui scientiae humanae et syllepsium certitudinem sustulerunt; ultra verisimilitudinem aut probabilitatem negantes eam pertingere. Inficias non iverim, visum esse nonnullis, Socratem, cum scientiae certitudinem a se amoveret, per ironiam tantum hoc fecisse; et scientiam dissimulando simulasse: renunciando scilicet iis, quae manifesto sciebat, ut eo modo, etiam quae nesciebat, scire putaretur.” (BACON, *De augmentis*. . . , V. 2. = BACON, *i. m.*, 250.)

Kis János: *Jegyzések az egyes gondolatokban, és Aforizmokban írásról*, VII., TudGyűjt, 1819/VI, 76.

Az értelmes ember, a' ki olvas-is és maga is gondolkodik, rendszerint a' mások' gondolatjaiból és a' magáiból azon dolgok felett, melyekről olvasott és gondolkodott egy bizonyos systemát az az igazaknak tartott vélekedésekből álló alkotványt készített. Az ilyen systemáknak rövid rajzolatjai, vagy is az olyan írások, melyekben azt a' mit másokkal egygyütt mi magunk gondoltunk, vagy inkább ennek javát minden matériáról külön 's kevés szókkal előadnánk, 's e' szerint a' sok helyeken elszórt igazságokat egy helyre öszve szoríttatnánk, az ilyen írások, mondom, lehetetlen, hogy kedvet ne találnának az olly értelmes emberek előtt, a' kik a' rövid elő adást szeretik, 's örülnek ha több igazságokat egyszerre 's úgy szóllván egy tekintettel láthatnak.

Az átszerkesztéssel Szemere kifejezésre juttatja, hogy saját, a *Muzárium* 1829/III-as kötetének elején *Dicsőség, nemzet és hazza* címmel közölt idézetgyűjteményére nézve érvényesnek tekinti mindazt, amit Kis János az elszórtan fellelt „igazságok” összeválogatásáról ír. Tekintve, hogy az *Élet és Literatúra/Muzárium* jó része effajta idézetgyűjtemény – általános gyakorlat a hosszabb szövegekből valamely szempont szerint kiválogatott és összecsoportosított részletek közreadása²⁷ –, Kis János tanulmánya a kompiláció módszeréről újraközölt formájában átminősül a folyóirat redaktori elveire is vonatkozó elmélkedésé.

Kis szövegének koncepcionális súlyát az adja, hogy a szerkesztőség egyedül itt reflektál a folyóirat összeállításának gyakorlati módszertanára. A „nem mondani el mindent” elve azonban itt is érvényesül. Elmarad az értekezés régi címe (*Jegyzések az egyes gondolatokban, és Aforizmokban írásról*), és egy általánosabb tárgymegjelölés kerül a

Írásbeli előadás, VII., Muz. 1829/III, 56.

Az olly írások, melyekben a' sok helyeken elszórt igazságokat egy helyre öszveszorítók (DICSŐSÉG, NEMZET ÉS HAZA. I–XLI. Szemere által), lehetetlen, hogy kedvet ne találnának olly értelmes emberek előtt, kik a' rövid előadást szeretik, 's örülnek, ha több igazságokat egyszerre, úgy-szóllván egy tekintettel, láthatnak.

²⁷ E szerkesztői eljárást Berzsenyi *Antirecensiójának Élet és Literatúra*-beli rész-közlései kapcsán elemzi: MEZEI Márta, *Kérdőjelek a Kölcseynek tulajdonított „Kritika és antikritika” körül*, ItK, 1992, 72–74.

helyére. Pedig korábban már megjelent olyan vélekedés a folyóiratban, mely szerint annak tartalma részben aforizmagyűjteménynek tekintendő, csak nem a redakció közleményében, hanem Ferenczy Lajos – természetesen szerkesztői kommentár nélkül hagyott – olvasói levelében:

Könyvetek Czímje engem' zavarba hozott. Mert ezen kifejezés alatt *Élet és Literatura* az értetne, hogy valami Életleírások foglaltnak a könyvben [. . .] Azombann látom, hogy itt nem illy értelmet adtak kifejezéseknek; hanem, a' mint részszerént gyanítom, részszerént látom is, az *Élet* szó alatt azt akartátok érteni, hogy az emberi életet érdeklő mindenféle Mondásoknak és Igazságoknak Gyűjteménye. – *Aphorismi et Maximae in vitam humanam*: A *Literatura* alatt pedig a' Magyar Literaturának kisebb nagyobb egy egy Darabjai vagy azokra nézve tett Értekezések' Öszveszedése értetett Általatosok.²⁸

Fontos különbség ugyanakkor, hogy Kis János az – egymástól szigorúan el nem különített – aforizma és maxima („Egyes-Gondolat”) tágabb értelmével operál. Nála e műfaji változatok²⁹ nem csupán az életbölcseiségek szentenciaszerű kifejezői, hanem bármely műből merített, bármilyen témára irányuló gondolat aforizmává avagy egyes gondolattá lehet, ha kiállja a gondos szelekció próbáját:

Az olyan munka, mellyben kevés édes Gondolatok és igazságok a' sok közepszerűeknek mintegy özönében elmerülve vagynak, igen kevés becsű; és csak mindennapi. Ha az, a' mi az ilyen munkában is jó, a' többtől külön választatnék, 's Egyes-Gondolatokban adatnék elő: az Olvasó is több mulatságot lelne; az Író is nagyobb becsületet vallana.³⁰

E részlet a rekonstruált előszó gondolatmenetéhez is köthető, s a mindennapiságon való felülemelkedés ott exponált kívánalmát praktikusán az aforizma műfaja garantálja. A műfaj mögött ugyanis az a sajátos ismeretelméletet feltételező felfogás áll, hogy nemcsak lehetséges aforizmákká olvasni a műveket, hanem egy ilyen válogatás eredményeként – azok eredeti, ám nem szükségszerű formáinak felbontásával – közelebb juthatunk valamilyen nem-felszínihez, lényegeshez:

²⁸ Ferenczy Lajos – Szemere Pálnak, 1826. nov. 19. = *ÉLit*, 1827, 409–410.

²⁹ Az aforizma és a maxima (avagy apoftegma, szentencia) műfaja Bacon-nél is érintkezésbe kerül egymással mint egyazon megismerési módszer formái. Vö. Gerhard NEUMANN, *Ideenparadiese: Untersuchungen zur Aphoristik von Lichtenberg, Novalis, Friedrich Schlegel und Goethe*, München, Wilhelm Fink, 1976, 42–48.

³⁰ Muzáron (a továbbiakban: Muz), 1829/III, 51.

Az általmenések és egybe-foglalások felette gyakran teszik a' beszédet és írást lankadttá. Sok hosszú munkákat, a' nélkül, hogy a' benne foglaltatott dolgok kárt vallanának, igen meg lehetne kurtítani, ha mind azt kihagynók, a' mit az Író csak azért tett beléjük, minthogy a' Gondolatokat össze akarta kapcsolni, 's a' munkának bizonyos formát akart adni.³¹

A gondolatok kiválogatásával létrejövő nyitottabb forma viszont a gondolkodásra ösztönzés eszköze: „Mi gyönyörködteti valamely tudós munkában az értelmes Olvasót? Az, a' mi lelkét világosítja; 's gondolkodásra ad alkalmat.” Elengedhetetlen ugyanakkor a kompilátor közreműködése, akiben akár az *Élet és Literatura* szerkesztőjének ideálképére ismerhetünk:

Régi panasz: hogy a' könyveknek nincsen sem számok sem végek; de az is csaknem példabeszéddé vált: hogy nincs olly rossz könyv, mellyben valami jó nem volna. [. . .] Ha valaki ilyen című könyvet írna: *senkitől nem olvastatott könyvek' veleje*. igen hasznos dolgot tenne. [. . .] kevés dicsőséget szerezne, ha bár a' maga nemében tökéletes lenne is. A' jó Compilációk igen nagy ritkaságok.³²

A Kis-szöveg forrásának kérdését nyitva kell hagynom: egyértelműen fordításról van szó,³³ mely bizonyos nyelvi jellemzői szerint közvetlenül németből készült, de tekintve, hogy a benne példaként sorolt aforizmaszerzők (Rochefoucauld, de la Bruyère, Pascal) mind franciák, valószínű, hogy közvetett eredetije francia.³⁴ A forrás azonosítása azonban nehézkes, mert az értekezés nem mutat egyedi jegyeket, s olyan érvelési módozatokat használ, amelyek például a 18. század végi eklektikus populárfilozófiában³⁵ is megtalálhatók. Ez a kontextustulajdonítás az önképe szerint is eklektikus és népszerűsítő célzatú³⁶ Kis János esetében kézenfekvőnek tűnik. Az *Élet és Literatura*

³¹ Muz, 1829/III, 54.

³² Muz, 1829/III, 52.

³³ Kis János *Emlékezései* szerint: „Az időszaki iratokba iktatott értekezéseimmel nagyrészt az életbölcsséget szándékoztam különféle formákban ajánlani. Azokban bizonyos rendet nem tartottam: hanem mit olvasásom közben megszerettem, s közlésre méltónak tartottam, azt a magam módja szerint magyar köntösbe öltöztettem.” KIS János *superintendens emlékezései életéből: Maga által feljegyezve*, Bp., Franklin, 1890², 442.

³⁴ Szalay László névtelenül megjelent *Muzárium*-recenziójában azt írja Kis szövegéről, hogy „e' munkácskát már ezelőtt francziában” olvasta. (Muz, 1833, 57.)

³⁵ A populárfilozófia mibenlétéről I. FÓRIZS Gergely, „*Alpeseken Alpések emelkednek*”: *A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Budapest, Universitas, 2009, 55–72.

³⁶ Vö. KIS, *i. m.*, 442.

vonatkozásában különösen érdekes, hiszen a német populárfilozófia jeles képviselőjének, Johann Jakob Engelnek egy értekezése a folyóirat egyik referenciaszövegének tekinthető.

Kis szövegének központi motívuma, az egyéni és önkényes formákat lebontó értelmző újramondás kívánalma megjelenik (a Kis János által ismert és fordított) Christian Garve populárfilozófiai előadásról szóló alapvetésében:

Ha a következtetések tiszták, és meg vannak tisztítva az individuum mindig hibát tartalmazó hozzátoldásaitól, akkor általában az is sikerül, hogy a premisszákat hasonlóképp megszabadítsuk az első kitalálótól származó pusztán *szubjektív* formától. Csak ezután válik ez a filozófia valóban *objektív* ismeretté.³⁷

Garve elvi elgondolása egy másik – Engel populárfilozófiai folyóiratában megjelent – művében a következő tanulásmódszertani ajánláshoz vezet:

Ha olvasol, különítsd el a gondolatot a kifejezésmódtól; vedd el a cícmáját és szakítsd meg azt az élvezetet, amellyé a kíváncsiság a továbbhaladást mindig is teszi, mindaddig, amíg pár szóban ugyanazt tudod gondolni, amit a szerző talán oldalakon át mondott. Ezt a pár szót írd le, így birtokodba kerülnek, akárcsak az a gondolat, amelyet kifejeznek. Ily módon nagy könyvek változtathatók át néhány lapnyivá, amelyek többet érnek számunkra, mint a könyvek, és amelyek közelebb visznek minket azon képességhez, hogy magunk is írjunk valami olvasásra érdemest.³⁸

³⁷ „Wenn nur erst die Resultate rein, und von dem Zusatze des Individuellen, das immer etwas Fehlerhaftes enthält, gesäubert sind: so gelingt es gemeiniglich auch, die Prämissen auf gleiche Weise von der bloß subjectiven Form des ersten Erfinders zu entkleiden. Dann erst wird diese neue Philosophie eine wirklich objective Kenntniß” Christian GARVE, *Von der Popularität des Vortrages* = Chr. G[ARVE]., *Vermischte Aufsätze welche einzeln oder in Zeitschriften erschienen sind*, neu herausgegeben und verbessert von Chr. G., Breslau, Wilhelm Gottlieb Korn, 1796, 351–352.

³⁸ „Wenn du liesest, so sondre den Gedanken vom Ausdrücke ab; nimm ihm seinen Putz, und unterbrich zuweilen das Vergnügen, womit bei jedem Menschen die Neugierde das Weitergehen verknüpft, so lange, bis du dir mit ein paar Worten das denken kannst, was der Verfasser vielleicht auf Seiten gesagt hat. Diese paar Worte schreibe nieder; sie sind alsdann dein, so wie der Gedanke, den sie ausdrücken. Grosse Bücher können auf diese Art in Blätter verwandelt werden, die für uns mehr werth sind als die Bücher, und die uns schon der Fähigkeit, selbst etwas Lesenswerthes zu schreiben, einen Schritt näher bringen.” Christian GARVE, *Das Weihnachtsgeschenk, Der Philosoph für die Welt*, Hrsg. von J[ohann]. J[akob]. ENGEL, Neue, vermehrte und verbesserte Ausgabe, Berlin, 1802, I, 263–264.

Az utóbbi Garve-esszé megvilágító erejű az *Élet és Literatura* koncepciójára nézvést, ugyanis a benne megszólított, az apjától kapott jegyzetkönyvbe kivonatokat készítő leányka eljárása megfeleltethető az olvasóknak különféle szöveg(részlet)eket „összeíró”, s ezáltal őket önálló gondolkodásra ösztönző kompilátor-szerkesztő tevékenységével. Közös továbbá a két elgondolásban a „nagy könyv” – a hosszas, egyénileg lekerekített kompozíció – eszményének rombolása is. Kölcsey a folyóirat mottóját tartalmazó bekezdésében hasonló összefüggésben mondja ki Kallimakhosz nyomán: „A’ nagy könyv [. . .] nagy gonosz”.³⁹

Garve vallomása szerint az öngondolkodás (Selbstdenken) fogalmát először szintén Bacon *De augmentis scientiarum* című könyve tette számára teljesen világossá.⁴⁰ Bacont ezen túl a „szókratészi” előadás egyik válfajának, az ún. „megfigyelő módszernek” alapító atyjaként tiszteli,⁴¹ s e filozófiai tradíció követőjeként ábrázolja Montesquieu-t,⁴² ami jelentőséggel bír a mottó Montesquieu-idézetének kontextualizálása szempontjából is.

E szembeötlő baconi hagyománykomplexumból Kis János eszmefuttatására nézvést az lehet tanulságos, ahogyan a *De augmentis* szembeállítja a tudományátadás „szisztematikus” és „aforisztikus” lehetőségét:

De a másik, az aforisztikus hagyomány sok olyan kiváló előnnyel rendelkezik, amelyet a szisztematikus hagyomány nem valósít meg. Először: próbára teszi az író, hogy sekélyen és felületesen merít-e a tudományból, vagy alaposan beleiszik. Az aforizmáknak a tudományok velejéből és belséjéből kell származniuk, máskülönben nevetségesek lesznek. Ugyanis itt elmarad a szemléltetés és az exkurzus, elmaradnak a különféle példák, elmarad a levezetés és következtetés, elmarad a gyakorlat megmutatása, úgyhogy az aforizma semmi másból nem állnak, mint néhány jófajta megfigyelésből. [. . .] Másodszor: a szisztematikus módszer alkalmas arra, hogy hitet és egyetértést teremtsen, de kevésbé arra, hogy útbaigazítást nyújtson a gyakorlatról [. . .], s mivel a köznapi élet eseményei sem rendszerezetten történnek, hanem elszórtan, úgy az elszórt tanítások felelnek meg nekik a legjobban. Végül az aforizma a tudásnak csak egy részét, mintegy darabjait képviselve, arra szólítanak fel másokat, hogy hozzáadjanak és közreműködjenek, míg a szisztematikus módszer, miközben

³⁹ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a’ Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY, *Irodalmi kritikák. . . , i. m.*, 31.

⁴⁰ Christian GARVE, *Einige Beobachtungen über die Kunst zu denken* = Christian GARVE, *Versuche über verschiedene Gegenstände aus der Moral, der Litteratur und dem gesellschaftlichen Leben*, Zweyter Theil, Breslau, Wilhelm Gottlieb Korn, 1796, 427.

⁴¹ *Uo.*, 427–429.

⁴² *Uo.*, 411–427.

a tudomány egészét mutatja, könnyelművé teszi az embert, mintha már mindent elért volna.⁴³

Az aforisztikusságnak az a fajta képzete, amelyet Kis János érvényesít, lényegében a baconi „beavató módszer” egyik vetülete, műfaji produktuma. Az aforizma kvintesszenziája a válogatás, az elhagyás művészete, avagy a mindenkori mesterséges-önkéntes egészek visszabontása olyan alapösszetevőikre, amelyek immár nem is az eredetileg szándékba vett egésznek képviselik, hanem – mint Garve fogalmaz – valamilyen teljesen *objektív*, legnagyobb egészet reprezentálnak. Ez tehát független az egyénektől, a konkrét szerzőktől és olvasóktól, de éppen ennek révén mindegyikőjükre egyformán tartozik. Részletkérdés, hogy az aforizma – Engel hasonlatát továbbfejlesztve – az építkezés folyamatát szemlélteti, vagy egy meglévő épület visszabontásával jött létre; hogy aforizmaszerző vagy kompilátor szüleménye. Ide illeszkedik Szemere önvalomásosnak tűnő reflexiója az aforizma születéséről: „A gyöngye idegű s néha-néha költészetet gyakorló ember fölötté küzd a nyelvvel, ha elmékedéseit papírra tenni akarja; mert nála a gondolatok nem tisztán, de érzeménnyel folynak, s képek váltogatják föl, miket harmoniába hozni fölötté nehéz. Az ilyennek előadása új és gazdag; de inkább energia által hat, mint világosság által. S az ilyen kénytelen olykor-olykor aphorismusokban dolgozni. S az aphorismusok nem épületek, de materialék az épületre, s gondolatot ébresztenek, s nem lehetnek érdektelenek.”⁴⁴ Az Engelnél és Szemerénél egyaránt fellelhető építőanyag hasonlat direkt vagy indirekt utalásként érthető az antik „silva” Statius római költőre visszavezetett műfajára, melynek neve – szó szerint ’fa’ vagy ’erdő’ – átvitt értelemben ’nyersanyag-darabokat’ vagy ’építőanyag’-ot jelent.⁴⁵

⁴³ „At illa altera traditio per aphorismos plurima secum fert commoda, ad quae traditio methodica non attingit. Primum enim de scriptorespecimen dat, utrum ille leviter et perfunctorie scientiam hauserit, an penitus imbiberit. Aphorismi enim, nisi prosus forent ridiculi, necesse est, ut ex medullis et interioribus scientiarum conficiantur. Abscinditur enim illustratio et excursio; abscinditur varietas exemplorum; abscinditur deductio et connexio; abscinditur descriptio practicae: ut ad materiem aphorismorum nihil relinquatur, praeter copiam observationum bene amplam. [. . .] Secundo, traditio methodica ad fidem et consensum valet; ad indicationes de praxi minus innuit [. . .] quia vero actiones in vita communi sparguntur, non ordine componuntur, ideo magis iisdem conducunt etiam sparsa documenta. Postremo Aphorismi, cum scientiarum portiones quasdam et quasi frustra tantum exhibeant, invitant, ut alii etiam aliquid adjiciant et erogent; traditio vero methodica, dum scientiam integram ostentat, securos illico homines reddit, quasi iam summa adeptos.” (BACON, *De augmentis*. . . , VI. 2. = BACON, *i. m.*, 293.)

⁴⁴ SZEMERE Pál, *Eszmélkedők* = Szemerei SZEMERE Pál *Munkái*, szerk. SZVORÉNYI József, Bp., Franklin-Társulat, 1890, II, 184.

⁴⁵ Frans DE BRUYN, *The Classical Silva and the Generic Development of Scientific Writing in Seventeenth-Century England*, *New Literary History*, 2001/2, 347.

A silva hagyományához erősen kötődő Baconnál – mint Frans De Bruyn megállapítja – „az aforizma prózában funkcionális megfelelője a költői silvát alkotó egyes verseknek”.⁴⁶

Következtetések

Az aforisztikusság fent vázolt szemlélete sok mindent megmagyaráz az *Élet és Literatura* szerkesztői koncepciójáról. E felfogásmódból levezethető a „nem mondani el mindent” ethosza, s ebből következik a lekerekítettség, bevégeztség szándékos kerülése. Ez egyrészt a címek, szerzőnevek és tartalomjegyzékek hiányában nyilvánul meg, másrészt pedig a közlemények eredendő többszólamúságában vagy azzá szerkesztésükben. De ahogyan a folyóirat szerkezetén belül aforisztikusan bizonytalanok az elhatárolások, ugyanúgy a vállalkozás egésze is aforisztikussá válik, mivel külső határai, meghatározásai sem rögzítettek, ami jórészt a szerkesztőség önreflexióinak minimálisra redukálásából fakad. Ez a külső kapcsolódási pontok maximális fenntartásának igényét is jelezheti, így a cím: „Élet és Literatura” paradox módon elsősorban nem a gyűjtemény konkrét tartalmára utal, hanem azt mondja: ez itt egyfajta leképezése magának az Életnek és magának a Literaturának, ahogyan azok éppen létezését nyernek a mindenkori olvasókban. A mindennapi, formátlan Élet ekkor egy pillanatra nem-mindennapi, egyedi alakot ölt az olvasó számára, aki ezzel az aforizma társalkotójává, időleges bevégezőjévé lép elő. Az aforizma azonban – az individuumok közti kommunikációs térbe kerülve – el is veszíti egyediségét, tehát mindig csak átmenet, lépcsőfok lehet az ideál újabb, tökéletesebb megnyilvánulásai felé.

⁴⁶ *Uo.*, 354.